

УДК 821.133.1-3.09

Василенко І. М.

кандидат філологічних наук, доцент
КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»

**ЄДНІСТЬ У РОЗМАЇТТІ.
ФЕНОМЕН ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
ДОІСПАНСЬКИЙ ПЕРІОД**

Стаття присвячена визначенню ролі культури доколумбової Америки у процесі формування феномену латиноамериканської

літератури. Автор стверджує: культури корінних народів Америки є культуротворчим фактором і джерелом побудови парадигми самоідентичності у культурі Південної Америки Нового часу.

Ключові слова: культура, самоідентичність, ментальність, література.

Статья посвящена определению роли культуры доколумбовой Америки в процессе формирования феномена латиноамериканской литературы. Автор утверждает: культуры коренных народов Америки имеется культуросозидающим фактором и источником построения парадигмы самоидентичности в культуре Южной Америки Нового времени.

Ключевые слова: культура, самоидентичность, ментальность, литература.

The article is devoted to defining the role of Pre-Columbian era in the formation of the phenomenon of Latin American literature. The author states that indigenous culture of America is a culture-factor and a source of identity construction paradigm shift in the culture of South America in the Modern Time.

Key words: culture, self-identity, mentality, literature.

"Qué buen idioma el mío, qué buena lengua heredamos de los conquistadores torvos... Estos andaban a zancadas por las tremendas cordilleras, por las Américas encrespadas, buscando patatas, butifarras, frijolitos, tabaco negro, oro, maíz, huevos fritos, con aquel apetito voraz que nunca más se ha visto en el mundo... Todo se lo tragaban, con religiones, pirámides, tribus, idolatrías iguales a las que ellos traían en sus grandes bolsas... Por donde pasaban quedaba arrasada la tierra... Pero a los bárbaros se les caían de las botas, de las barbas, de los yelmos, de las herraduras, como piedrecitas, las palabras luminosas que se quedaron aquí resplandecientes... el idioma. Salimos perdiendo... Salimos ganando... Se llevaron el oro y nos dejaron el oro... Se lo llevaron todo y nos dejaron todo... NOS DEJARON LAS PALABRAS".

Pablo Neruda

*«Яка прекрасна моя мова, успадкована від похмурих конкістадорів... Вони пройшли вигнутими гірськими хребтами Америк, шукаючи картоплю, сосиски, квасолю, чорний тютюн, золото, кукурудзу, смажені яйця, з таким ненаситним апетитом, якого ще не бачив світ... Вони проковтнули усе цілком: релігії, піраміди, племена та ідоли, яких вони принесли у своїх великих сумках... Скрізь, де проходили вони, лишали за собою випалену землю ... варвари у збитих чоботах і шоломах, з підковами, що перетворились на порох, лише сяяли слова, які залишалися тут... лише випромінювала мова. Ми пройшли втративши... Ми пройшли надбавши... Вони забрали золото і залишили нам золото... Вони взяли все, і залишили нам все... Вони залишили нам Слово» [Neruda 1974:17], – так видатний чилійський поет *Pablo Neruda* визначає один із базових компонентів культурної самоідентичності Латинської Америки – мова, успадкована від завойовників і перероджена через архетипи автентичної індіанської культури.*

Проблема культурної ідентичності латиноамериканського світу є ключовою в літературі та історіософії цього континенту. Специфікою латиноамериканської ментальності є те, що її визначення не вкладається в жодну з існуючих у Європі моделей національної чи космополітичної самоідентифікації особистості оскільки їй властиві як внутрішній розрив, так і внутрішня амбівалентність. Наприклад, «нація» в латиноамериканському розумінні не є нацією в традиційному сенсі, цей концепт реалізується через індивідуалізовану форму грандіозного, наднаціонального поняття «нація-континент», «латиноамериканська раса», тоді як у європейському розумінні «нація» – це психофізична єдність особистості та етносу, що формується протягом довгого історичного часу і реалізується через національну мову і ментальність. У Латинській Америці відсутнє поняття «цілісності культури», відповідно до цього, художнє вираження формується шляхом засвоєння зовнішніх сутностей і стає

самостійним засобом творення культури. У латиноамериканській літературі життя мислиться як множинний текст, який створюється одночасно кількома авторами на декількох мовах і, більше того, як своєрідний культурний палімсест, що об'єднує і перетворює спадщину світової культури. Таким чином цивілізація Південної Америки намагається відновити свою ідентичність через прийняття запозиченої парадигми з метою побудови нової моделі власної цивілізації.

Унікальність формування культури Латинської Америки полягає в синтезі трьох ментальних джерел: 1) індіанського (*cultura indigena*), 2) колоніального (*cultura europea*) та 3) африканського. Унаслідок колонізації (XV-XVIII ст.) утворилися нові нації, що мають спільну мову (у різних варіантах), але різну культуру. Залежно від того, вплив якого культуроформуючого компонента переважає, в Латинській Америці позначають такі регіони: Індоамерика (напр. Мексика, Болівія, Перу), Євроамерика (напр. Аргентина, Чилі, Уругвай) Афроамерика (напр. Куба, Бразилія, Колумбія). Стосовно автентичного культурного компонента історики диференціюють також Мексику, Центральну Америку, Антильські країни, Андські держави, країни Ла Плати тощо. Стилістичну специфіку всієї латиноамериканської літератури визначає особливий світогляд, заснований на міфологічному підґрунті Доколумбової Америки.

Першим у періодизації літератури Латинської Америки є *Доколумбів період*: від найдавніших часів – до XV століття. Існує величезна кількість писемних пам'яток літератури цього періоду, які поділяють на групи:

- література ацтеків (переважно твори космогонічного, магічного та релігійного характеру – напр. «*El Còdex Borgia*», «*Borbonicus*»);
- література інків (релігійна поезія, епічні поеми, драматургія);
- література майя (ця спадщина має найважливіше значення для всієї Доколумбової Америки, особливо книга *Popol Vuh*, що подає споконвічні міфи про утворення світу, пророцтва та історію правителів

маїя до 1550 р.).

Доколумбова література розвивалася в умовах географічної ізоляції протягом декількох тисячоліть і результатом цього розвитку було формування різних систем писемності: «вузликове письмо» (*cultura andina*), піктографічне письмо (*cultura azteca*). Найдовершенішою формою писемності в давній Америці було ієрогліфічне письмо (*cultura de los mayos*). Велика кількість пам'яток писемності і літератури Доколумбової Америки знищена в період колонізації, проте деякі давні тексти були записані і відредаговані іспанськими конкістадорами і священиками (зокрема, книга *Popol Vuh* знайдена на початку XVIII ст. іспанським монахом-домініканцем *Francisco Jiménez*; завдяки зусиллям францисканського ченця *Bernardino de Sahagún* були записані безцінні міфи народів стародавньої Мексики; іспанський поет *Alonso de Ercilla* у своїй епічній поемі «*La Araucana*» (1569–1589 pp.) описав війну конкістадорів з непереможним народом *mapuche*, заглибившись у світ міфології корінних американців. Системне дослідження стародавніх текстів та писемних пам'яток доколумбового періоду розпочалось у середині XIX століття в Європі та Росії, проте українська америндологія є досить молодого наукою: «... в українському науковому просторі й досі немає жодної узагальнюючої праці, у якій була б комплексно представлена історія зародження, еволюції та загибелі загадкового світу класичних цивілізацій Давньої Америки» [Рубель 2005:10]. Українські історики стверджують, що згідно з традиційною класифікацією культур, Латинська Америка належить до культур Східного типу. Відповідно до цього підходи до вивчення літературних пам'яток мультикультурного пласту Доколумбової Америки слід визначати у властивому східним літературам синкретизмі філософії і поезії, у специфічній концепції часу, природи і ролі людства в безмежній світобудові.

Світоглядною основою літератури стародавньої Америки є віра в безкінечний цикл регенерації Всесвіту (*palingenesia*): природа сповнена небезпек і катастроф, світ може повернутися до первісного хаосу, але життя ніколи не скінчиться. В індіанській міфології представлені:

- боги, всемогутні істоти, Мати-земля;
- тварини, що першими з'явилися на землі і є священними;
- смертні, що є споконвічною спільнотою.

Поетична мова індіанських текстів сповнена метафор і символів, джерелом яких є сакральні уявлення про святість усього існуючого, що даровано людству богами і природою, що дає єдність і силу життя, тому стародавні тексти корінних народів Америки зберігають мудрість і красу, які були основою їхньої цивілізації.

Найбільш цінними пам'ятками літератури давньої Америки є поетичні твори *Nezahualcōyotl* (1402–1472), володаря міста Тескоко, час правління якого вважається золотим віком культури ацтеків.

Мексиканська дослідниця Silvia Reyes García у своїй монографії «*Estudio sobre la Obra Poética de Netzahualcōyotl, como una expresión de contacto con lo Sagrado*» зазначає: «*Канти Короля-поета охоплюють майже всю тематику традиційної поезії ацтеків náhuatl: роздуми про призначення поета, про споконвічну природу; глибокі медитації з приводу взаємин між людським і божественним, про потойбічне життя, але ми не зустрінемо тут віршів, які стосувались би тем кохання чи еротики, можливо, такі теми вважались негідними правителя, або вони були знищені отцями-конкістадорами під час евангелізації індіанського світу*» [García 2013:30]. У натхненних віршах Короля-поета базовими є ментальні образи Матері-природи, Всемогутнього Бога, Предвічної Пісні, Квітки (як символу краси і вічного відродження); його поезія сповнена глибоким людським і божественним сенсом:

Libro de pinturas es tu corazón

*has venido a cantar,
haces resonar tus tambores,
tú eres el cantor.*

*En el interior de la casa de la primavera
alegras a las gentes.*

Nezahualcóyotl «Canto de primavera»

(Чуєш ти в серці своєму, / що книга буття вже розкрита / і ти знаєш, поете, / що прийшов у цей світ щоб співати / тож налаштуй ритм свого серця / – ти обраний бути співцем / у домі святої весни).

Ця невелика за обсягом поезія малює цілий світ втраченої культури: радісний обряд зустрічі весни, що у багатьох народів є символом відродження, початком нового річного циклу. Це величне свято починається у Храмі Весни, стіни якого містять стародавні письмена, їх таємниці співець переносить у своє серце. У вірші природа і людина поєднані спільною мелодією життя: голоси птахів, переливи струмків, шепотіння квітів, барабани і голос поета – це єдина пісня Творіння; червоні птахи і п'янкі квіти, картини в давньому храмі – передають дивовижний колорит доколумбової Мексики. У «Співі весни» автор стверджує, що призначення поета – підтримувати єдність божественного і земного, що має принести людству відчуття справжнього щастя.

Унікальною літературною пам'яткою південноамериканського континенту є драматична поема «*Ollantay*», яка є прикладом драматургії інків, і це – один із найдавніших літературних текстів, які збереглися мовою *quechua*. Текст драми був записаний у колоніальний період представниками інкської аристократії, які зберігали свої традиції і, найголовніше, мову. У доколоніальний період на *quechua* говорили в столиці інків Куско, ця мова викладалася у школах. Інкська аристократія прагнула до вдосконалення мови і цьому сприяв розвиток літератури – драми та поезії. Після вторгнення іспанців мова *quechua* залишалася

офіційною мовою Перу, на *quechua* було перекладено Біблію і читалися проповіді у церквах. Але у 1781 році, після поразки повстання *Túpac Amaru II*, прямого нащадка імператорів інків, вживання *quechua* було заборонено колоніальною владою, також під заборону потрапив і народний театр.

«*Ollantay*» вважається класичним твором перуанської літератури та видатним зразком світової драматургії через яскравість образної мови, виразність характерів і розгалуженість сюжетної лінії, п'єса написана досконалою мовою без використання запозичених іспанських слів. В Імперії інків драматургії відводили дуже почесне місце. Авторами були *amauta* – інкські мудреці, філософи та зберігачі знань. У п'єсу включалися тексти, танці, пісні і музичний супровід. *Amauta* активно використовували у своїх творах пантоміму – характерні рухи і пластику з індіанських народних танців. П'єси ставилися з приводу урочистих подій – свят, тріумфів, похоронів інків тощо. Прості люди могли наочно знайомитися з історією. Драматургічні твори ставилися на центральних площах і вулицях столиці імперії – Куско. Вистави відбувалися на майданчику округлої форми, що ззаду був відгороджений штучним лісом. Існували професійні актори та виконавці. У тексти п'єс вставлялися пісні, зміст яких метафорично відображав переживання героїв.

Літературна спадщина інків нараховує декілька абсолютно різних драматургічних жанрів. Основними жанрами були *el wanka* та *el harawi*.

El Wanka – драма, що зображує історичні події, подвиги полководців, вождів, правителів, *el harawi* – п'єса, що відтворює приватне і часто цілком побутове життя. Фінал драматичних творів інків не обов'язково мав бути світлим (як у драмах «*Ollantay*», «*Utqha Paukar*»), допускалися і трагічні розв'язки конфліктів («*Surimaná*»). Поєднання трагічного та комічного в текстах драматичних поем – це характерна риса драматургії інків.

Сюжет драми «*Ollantay*» базується на історії забороненого кохання між принцесою, дочкою імператора, і найсміливішим воїном, що отримав дворянський титул за військові заслуги і не є інком по крові – отже вважається плебеєм за походженням. Драматична поема насичена пригодами, несподіваними сюжетними поворотами, подані події, що відбуваються протягом десяти років. Конфлікт твору ґрунтується на непримиренності світоглядних позицій героїв: *Ollantay* (великий воїн, непереможний полководець) та *Inca Pachacútec* (імператор інків в період піднесення імперії та експансії на сусідні держави). Імператор цінує звитягу свого воїна, але дізнавшись про його кохання до принцеси *Cus Cóyllor*, *Pachacútec* переслідує і жорстоко карає як *Ollantay*, так і свою дочку.

Отже, одним із важливих джерел конфлікту стає проблема соціальної та національної нерівності. *Ollantay* – герой драми, на долю якого випадають найбільші випробування, але, гідно витримавши всі страждання, герой досягає щастя. *Cusi Cóyllor* (Весела Зірка) – прекрасна жінка, яка уособлює кохання, вірність, надію, вона і є символічним образом долі Америки, що витримала тортури і біль, але діждалась щасливого дня, коли з її рук були зняті кайдани неволі. Особливим у драмі є образ дівчинки *Ima-Súmac* (Прекрасна), яка є онукою *Inca Pachacútec* і дочкою *Ollantay*. Ця маленька принцеса, що народилась у неволі, має стійкий характер і велику волю до життя, що свідчить про незнищенність народу і його прагнення до свободи. Показовим є у драмі також протиставлення двох правителів інків – тобто минулого і майбутнього Америки – консервативний і грізний *Inca Pachacútec* та його син *Tupac Inca Yupanqui* – мудрий, людяний і справедливий. З образом *Ollantay* можна асоціювати постать *Tupac Amaru* – повстанця і грізного вождя, борця за відродження поневоленої колонізаторами Батьківщини. Отже, тематика класичної драми інків залишалася актуальною протягом

тривалого історичного часу: від періоду піднесення імперії *Tahuantinsuyo*, до часів боротьби інків з іспанськими конкістадорами. У цілому п'єса містить багато трагічних і комічних епізодів, ліричних пісень і молитов, що передають почуття персонажів та їх світогляд. Провідною ідеєю драми є ствердження гармонії світобудови і непереможної сили кохання, вона зберігає унікальну манеру сприйняття світу, що властива корінним народам Америки: «*Si hay algo que defina plenamente a los pueblos precolombinos es su gusto por el rito y la ceremonia, su sentido de lo religioso, su índole mística*» [Mendoza 2006:32] : «*Якщо є що-небудь, що повністю визначає ментальність доколумбових народів, це їх прихильність до ритуалів та церемоній, їх релігійні почуття та містична природа бачення світу*», – зазначає *Zoila S. Mendoza*.

Отже, архетипи латиноамериканської культури мають давні корені, цілком відмінні від європейських, які віддзеркалені в літературі цього континенту протягом всієї його історії. Латиноамериканське бароко XVII ст. чи магічний реалізм кінця XX ст. можуть бути сприйняті лише через розуміння міфологічного світосприйняття і образності мислення народів Доколумбової Америки.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бутенева 2002 – Бутенева И. В. Эволюция символа «цветок и песня» в центрально мексиканской культуре. История и семиотика индейских культур Америки / И. В. Бутенева. – М., 2002. – С. 176–199.

Рубель 2005 – Рубель В. А Історія цивілізацій Доколумбової Америки / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2005. – 490 с.

De Sahagún – De Sahagún B. Historia General de las cosas de la Nueva España. Códice Florentino. T I-IV [Електронний ресурс] / B. De Sahagún. / Режим доступу : <http://www.artehistoria.com/v2/contextos/11500.htm>

García 2013 – García S. R. Estudio sobre la Obra Poética de Netzahualcóyotl, como una expresión de contacto / S. R. García // Parque de Estudio y Reflexión Aldama. – 2013. – 59 p.

Mendoza 2006 – Mendoza Z. S. Crear y sentir lo nuestro : folclor, identidad regional y nacional en el Cuzco, siglo XX / Z. S. Mendoza // Pontificia Universidad Católica del Perú. – Lima – Perú, 2006, 473 p.

Neruda 1974 – Neruda P. Confieso que he vivido / P. Neruda // Editorial Seix Barral. – Barcelona – España, 1974. – 514 p.

Robles 1992 – Robles L. Filosofía iberoamericana en la época del Encuentro / L. Robles // Volume 1. Editorial CSIC – CSIC Press, 1992 – 420 p.

Solanilla 2000 – Solanilla C. V. Teatro precolombino : el ritual y la ceremonia / C. V. Solanilla // Revista de Ciencias Humanas. – Colombia. – 2000. – № 17.